

Agnieszka Woynarowska

ORCID: 0000-0001-8798-2358

Uniwersytet Gdański

Niepełnosprawność i zatrudnienie. Ekonomiczny model niepełnosprawności w koncepcji Marty Russell

Artykuł przybliży ekonomiczny model niepełnosprawności prezentujący się w analizach amerykańskiej badaczki, aktywistki walczącej z dyskryminacją osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy – Marty Russell. W swoich tekstach obnażała ona sposoby wykluczeń osób z niepełnosprawnościami generowane we współczesnych kapitalistycznych społeczeństwach, głównie w Stanach Zjednoczonych. W jej twórczości na plan pierwszy wybija się wyraźna krytyka ucisku niepełnosprawności oraz analiza nierówności ekonomicznych, na jakie napotykają osoby niepełnosprawne z powodu oszczędności i braku demokracji ekonomicznej w kapitalizmie. Zaprezentowana w tekście perspektywa objaśnia dlaczego niemożliwe jest zniesienie dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami na otwartym rynku pracy mimo wielu reform oraz działań ruchów społecznych.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność i zatrudnienie, dyskryminacja na rynku pracy, Marta Russell, ekonomiczny model niepełnosprawności

Disability and employment. The economic model of disability as conceptualized by Marta Russell

The article takes a closer look at the economic model of disability as presented in the analyses of the American researcher, activist fighting discrimination against people with disabilities in the labor market-Marta Russell. In her texts Marta Russell exposed the ways of exclusion of people with disabilities generated in modern capitalist societies, mainly in the United States. What stands out in her work is a clear critique of the oppression of disability and an analysis of the economic inequalities faced by people with disabilities due to austerity and the lack of economic democracy in capitalism. The perspective presented in the text explains why it is impossible to abolish discrimination against people with disabilities in the open labor market despite the many reforms and actions of the disability rights movement.

Keywords: disability and employment, labor market discrimination, Marta Russell, economic model of disability

Artykuł 27, ratyfikowanej w Polsce w 2012 roku, Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych ONZ stanowi o prawie do pracy osób z niepełnosprawnościami. Można w nim przeczytać: „Państwa-Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do pracy, na zasadzie równości z innymi osobami; obejmuje to prawo możliwość zarabiania na życie poprzez pracę swobodnie wybraną lub przyjętą na rynku pracy oraz w otwartym, integracyjnym i dostępnym dla osób niepełnosprawnych środowisku pracy” (KPON ONZ, Dz. U. z 2012 r., poz. 1169:15). System wsparcia aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami istniał na długo przed postanowieniami niniejszej Konwencji¹, to jednak jej zapisy wzmocniły tę grupę społeczną, ciągle dyskryminowaną w obszarze pracy, do zintensyfikowania działań, których celem jest uzyskanie zatrudnienia na otwartym rynku. Niestety pomimo szerokiej bazy instytucji oraz całego szeregu usług i akcji nakierowanych na aktywizację zawodową osób z niepełnosprawnościami, wskaźnik zatrudnienia tej grupy społecznej jest bardzo niski (Giermanowska, Raclaw 2014). Nie zmieniają tej sytuacji również różnorodne kampanie społeczne promujące „sprawność w pracy”². Według raportu BAEL 2021 współczynnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym wynosi 30,2%, a wskaźnik zatrudnienia 28,2%. Jak zauważają Giermanowska i Raclaw (2014: 113), w Polsce blisko 60% młodych niepełnosprawnych w wieku 25–34 lat po skończeniu nauki nie pracuje i nie poszukuje zatrudnienia – są oni zaliczani do kategorii osób zwanych biernymi zawodowo, a tylko 28,5% ogółu niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem wykonuje pracę zarobkową. Badacze, próbujący odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak się dzieje (?), wymieniają cały szereg przyczyn, do których należą m.in.: bariery społeczne, stereotypy, przekonanie o niskiej jakości pracy osób z niepełnosprawnościami, lęki i obawy pracodawców, automarginalizacja, bariery kwalifikacji, systemowe, infrastrukturalne, niejasne prawo (Nosal i Wasilewska 2016; Kukła, Duda i Czerw-Bajer 2011, Giermanowska 2016).

Wielu badaczy z obszaru *disability studies* poszukuje przyczyn dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy we współczesnym systemie gospodarki wolnorynkowej, zwracając uwagę na ekonomiczny model niepełno-

¹ Warto przywołać „polski model zatrudnienia” osób z niepełnosprawnościami wypracowany w socjalistycznej Polsce, separacyjny system rehabilitacji zawodowej bazujący na działalności Spółdzielni Inwalidów, oraz „nowy” potransformacyjny, przeciwdziałający wykluczeniu system wsparcia zatrudnienia bazujący na Ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 1997 roku, na mocy której powstały zakłady aktywności zawodowej oraz zakłady pracy chronionej, powstał również system wsparcia pracodawców zachęcający do zatrudniania pracowników z orzeczeniem o niepełnosprawności. Warto też dodać, że od 2001 roku, z różnym powodzeniem, są realizowane projekty zatrudnienia wspomaganego, ułatwiające odnalezienie pracy na otwartym rynku przy wsparciu trenera pracy.

² M.in. kampanie społeczne Stowarzyszenia Przyjaciół Integracji: Sprawni w pracy, Nie chcę być strażakiem; <https://www.integracja.org/zmieniamy-swiadomosc/kampanie-spoeczne/>.

sprawności oraz konsekwencje neoliberalnego produktywizmu, w utrwalaniu wykluczenia. Mladenov (2015) w swoich analizach sytuacji krajów postsocjalistycznych zwraca uwagę na problem neoliberalnego produktywizmu. Jak pisze, w krajach postsocjalistycznych, po 1989 roku możemy mieć do czynienia z nowym unieważnianiem osób niepełnosprawnych i nową przyczyną ich wykluczeń z rynku pracy, która jest związana w tych krajach z obraniem kierunku na produktywność rynkową neoliberalnego reżimu. Produktywizm jest uważany za mechanizm kulturowo-materialny redukujący ludzi do zasobów, które można wykorzystać do zwiększenia produkcji (Mladenov 2015). Osoba z niepełnosprawnością definiowana w perspektywie medyczno-produktywnej jako mało wydajna, w społeczeństwie produktywistycznym, jest zmarginalizowana i unieważniona. Inną badaczką oraz jednocześnie aktywistką, walczącą z dyskryminacją w zatrudnieniu osób z niepełnosprawnościami jest Marta Russell, której analizy chcę przywołać w niniejszym artykule. Marta Russell w swoich tekstach obnażała sposoby wykluczeń osób z niepełnosprawnościami generowane we współczesnych kapitalistycznych społeczeństwach, głównie w Stanach Zjednoczonych. Jej esej z 2002 roku *What disability civil rights cannot do: employment and political economy* („Czego nie mogą zrobić prawa osób niepełnosprawnych: zatrudnienie i ekonomia polityczna”) jest doskonałym przykładem, tego jak Russell spleta znaczenie i ograniczenia praw obywatelskich z materialistyczną analizą bycia, stawania się przez osoby niepełnosprawne częścią „rezerwowej armii pracy”. W twórczości Russell na plan pierwszy wybija wyraźna krytyka ucisku niepełnosprawności oraz analiza nierówności ekonomicznych, na jakie napotykają osoby niepełnosprawne z powodu oszczędności i braku demokracji ekonomicznej w kapitalizmie.

Russell szczególnie ostro krytykowała Amerykańską Ustawę o Niepełnosprawnościach (ADA) z 1990 roku. Krytykowała jej słabości jako „prawa obywatelskie na wolnym rynku” tudzież „wolnorynkowe prawa obywatelskie”. Jej perspektywa objaśniająca niemożliwość zniesienia dyskryminacji osób z niepełnosprawnością w obszarze płatnej pracy – mimo wielu reform oraz działań ruchów osób niepełnosprawnych – jest bardzo pomocna w zrozumieniu współczesnej sytuacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami w Polsce. Dlaczego? Otóż Russell demaskuje nierówności ekonomiczne oraz przyczyny dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami w kapitalizmie, a dokładniej, w dominującej obecnie jego formie ukształtowanej przez neoliberalizm (Szahaj 2014).

Określone przez Russell przyczyny wykluczeń z rynku pracy osób z niepełnosprawnościami, występujące w kapitalistycznej gospodarce Stanów Zjednoczonych czy pewne ogólne wskazane przez nią tendencje kształtowania się nierówności ekonomicznych w neoliberalnych gospodarkach, można również dostrzec w polskiej, kapitalistycznej rzeczywistości. Dzięki jej badaniom można prześledzić proces, w jakim osoby z niepełnosprawnościami zostają rozpoznane

jako nieproduktywne, zależne i bezczynne, oraz zrozumieć, w jaki sposób te stereotypowe konstrukcje znacząco wpływają na wykluczające oraz wyzyskujące warunki zatrudnienia i politykę wobec tej grupy osób (Abbas 2017). Analizy Russell (2002) identyfikują problemy strukturalne leżące u podstaw debaty na temat niepełnosprawności i zatrudnienia. Russell (2001: 87) argumentuje, że kapitalizm przemysłowy narzucił „niepełnosprawność” („niepełnosprawni”) tym „nienormalnym ciałom”, uznanym za nienadające się do pracy. Ukazuje ona, jaką rolę odgrywa ekonomia w społecznej konstrukcji niepełnosprawności, a dokładniej, w społecznej konstrukcji uniepełnosprawniania (*disablement*). Ponadto demaskuje związek między polityką i ekonomią szczególnie w odniesieniu do „interesów biznesowych”, ukazuje relacje ekonomii z działaniami ruchów społecznych osób z niepełnosprawnościami oraz wskazuje na związki ekonomii, a konkretniej, na jej wpływ na politykę niepełnosprawności i akty prawne, które w założeniach mają przeciwdziałać dyskryminacji i wykluczeniu, promując politykę równości. W rzeczywistości, w ocenie tej badaczki, ekonomia promująca prawa pracodawców uniemożliwia wprowadzenie w życie wielu praw, w tym prawa do równego dostępu do miejsca pracy czy równego zatrudnienia na otwartym rynku pracy.

Abbas (2017), której zdanie w pełni podzielam, zauważa, że prace Russell są doniosłe, ponieważ pomagają wyjaśnić, dlaczego mimo postępów w zakresie indywidualnych interwencji (takich jak wzrost praw pracowniczych) osoby z niepełnosprawnościami nadal w nieproporcjonalnym stopniu spotykają się z marginalizacją i wyzyskiem ekonomicznym. Badania Russell pozwalają zrozumieć znaczenie tożsamości korporacyjnych, rolę niepełnosprawności jako firmy/biznesu oraz odsłaniają mechanizmy utowarowienia osób niepełnosprawnych, i stanowią ważną warstwę ekonomii politycznej niepełnosprawności.

Teoria Russell jest przekonująca, ponieważ nie tylko zwraca uwagę na wykorzystywanie niepełnosprawnych, ale także – ukazując dowody ich marginalizacji – ilustruje potrzebę bardziej warstwowego zrozumienia ich ucisku (Russell 2017). Opisane przez badaczkę reakcje zbiorowej polityki wobec osób niepełnosprawnych nie są neutralne i zycżliwe. Wszystkie polityczne interwencje są postrzegane jako silnie skoncentrowane na potrzebach gospodarki. Zatem osoby z niepełnosprawnościami, które nie pracują, są w naturalny sposób odczytywane jako osoby zależne i bezczynne, natomiast osoby, które pracują lub wykonują czynności „podobne do pracy” (znormalizowana działalność gospodarza), są przedstawiane jako produktywne i wnoszące wkład. Znajomość koncepcji Marty Russell pozwala polskiemu czytelnikowi oraz badaczowi zjawiska wykluczeń z rynku pracy szerzej spojrzeć na tę skomplikowaną sytuację.

Niepełnosprawność w modelu ekonomicznym

Marta Russell, podobnie jak M. Olivier (1990, 1996) czy P. Abberley (2002), jest zdania, że wczesny kapitalizm przemysłowy stworzył i wyeliminował z kręgu płatnej pracy „niepełnosprawne, nieproduktywne ciało”, a obecnie, w swojej wersji turbokapitalizmu stojąc na straży zysku i wydajności podtrzymuje status quo. Rozpatrując współczesną sytuację osób z niepełnosprawnościami nie możemy pominąć znaczenia ekonomii we wszystkich projektach przeciwdziałających wykluczeniu. Według Russell (1998, 2017, 2019) niepełnosprawność jest kategorią stworzoną społecznie, pozbawioną stosunków pracy. Niepełnosprawność jest produktem wyzyskującej struktury ekonomicznej społeczeństwa kapitalistycznego, które tworzy (a następnie uciska) tzw. ciało niepełnosprawne, aby pozwolić niewielkiej klasie kapitalistycznej na stworzenie warunków ekonomicznych niezbędnych do zgromadzenia ogromnego bogactwa. Niepełnosprawność jest (historyczną) społeczną kreacją kapitalizmu, która określa, kto ma pracę, a kto nie, a co to znaczy, zależy od poziomu aktywności gospodarczej (ekonomicznej). Pojęcie „niepełnosprawny” (*disabled*) jest używane do określania/klasyfikowania osób uważanych za mniej nadające się do wykorzystania jako siła robocza lub nienadające się do wykorzystania w ogóle przez klasę będącą właścicielami, która kontroluje środki produkcji w gospodarce kapitalistycznej (Russell 2019: 12).

W tej perspektywie niepełnosprawność jest efektem centralnej sprzeczności kapitalizmu, a polityka niepełnosprawności, która tego nie akceptuje i nie dostrzega, w najlepszym wypadku próbuje forsować wadliwe strategie reform przeciwdziałające wykluczeniu. Pracownicy niepełnosprawni doświadczają permanentnej dyskryminacji ekonomicznej w systemie kapitalistycznym, która wynika z wyobrażeń/doświadczeń pracodawców związanych z ponoszeniem dodatkowych kosztów przy zatrudnianiu lub zatrzymaniu niestandardowego (niepełnosprawnego) pracownika. W tym kontekście ekonomię należy postrzegać jako kluczowy element debaty na temat niepełnosprawności i zatrudnienia, jako pewien rodzaj indywidualnych interwencji i rzecznictwa, który historycznie poniósł porażkę w rozwijaniu rozumienia problemów niepełnosprawności, a program promocji zatrudnienia jest postrzegany jako nieudany, ponieważ opiera się na indywidualnych kontekstach i zwykle ignoruje bariery strukturalne oraz szerszy kontekst polityczny i gospodarczy, który napędza marginalizację (Abbas 2017). W ekonomicznym modelu niepełnosprawności duże znaczenie ma pojęcie jednostka produkcyjna, ponieważ idea, iż wartość jednostki jest bezpośrednio związana z udziałem w procesie pracy, jest kluczowym aspektem zrozumienia powszechności i siły tworzenia miejsc pracy dla osób z niepełnosprawnością (Abbas 2017).

Przyczyny trudności w przewyżnianiu dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami na otwartym rynku pracy

Russell w swoich analizach, nawiązując do ekonomicznego modelu niepełnosprawności, stawia kluczowe pytania: dlaczego w Stanach Zjednoczonych mimo antydyskryminacyjnego prawa jest tyle bezrobotnych osób z niepełnosprawnościami? Dlaczego jest tylu bezrobotnych z niepełnosprawnościami, choć miliony są chętne do podjęcia pracy i gotowe porzucić swoje bezrobocie? Dlaczego w najbogatszym kraju na świecie ludzie są nadal ubodzy i osiągają niskie dochody? Dlaczego osoby z niepełnosprawnościami są odcięte od środków do życia i zarabiania oraz narażone na życie w biedzie na rencie dla inwalidów? (Russell 2017: 228–229). Te same pytania można postawić przyglądając się trudnej sytuacji osób z niepełnosprawnościami na polskim rynku pracy. Russell szuka odpowiedzi na postawione pytania, analizując związki ekonomii z działalnością ruchów społecznych osób niepełnosprawnych oraz – wspomnianą – krytyką Ustawy o Amerykanach z Niepełnosprawnościami. Russell (2017: 221) wnioskuje, że ruch na rzecz praw osób niepełnosprawnych w Stanach Zjednoczonych w znacznej mierze konceptualizował niepełnosprawność jako grupę mniejszościową, która jest w niekorzystnej sytuacji, i której odmawia się statusu praw większości (Hahn 1985; Zola 1994, za: Russell 2017: 221).

Identyfikując źródło bezrobocia osób z niepełnosprawnościami w dyskryminujących postawach pracodawców i barierach fizycznych w środowisku pracy, ruch ten dążył do zmiany historycznego wykluczenia tej grupy społecznej z siły roboczej przez ustanowienie indywidualnych praw i środków zaradczych zgodnie z liberalną teorią „równych szans” dla zatrudnienia, co w istocie oznacza równy dostęp do pracy niedostępnej dla wszystkich. Takie działania systemowe oraz środowisk osób z niepełnosprawnościami można zaobserwować od ponad trzydziestu lat również w Polsce.

W opinii badaczki Ustawa o Amerykanach z Niepełnosprawnościami (ADA) z 1990 roku jest zarówno ustawą o prawach obywatelskich, mającą na celu położenie kresu dyskryminacji pracowników, jak i ustawą o ekonomii pracy, mającą na celu zwiększenie względnego wynagrodzenia i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, podobnie jak polska ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z 1997 roku. Russell jest zdania, że ADA zakazuje dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność przez ustanowienie konstytucyjnego prawa i przepisów, które mają na celu „wyrównywanie szans” niepełnosprawnych kandydatów do pracy, oraz przez zachęcanie pracodawców do przystosowania miejsc pracy do potrzeb pracowników z niepełnosprawnościami. Jednocześnie uważa, że współczesny kapitalizm utrwała podłoże wykluczenia z obszaru pracy oraz systemowo ekonomicznie dyskryminuje pra-

owników niepełnosprawnych w gospodarce kapitalistycznej, której ADA nie jest w stanie rozwiązać ani naprawić. W jej opinii żadne prawo antydyskryminacyjne nie jest w stanie przełamać systemowej dyskryminacji ekonomicznej osób z niepełnosprawnościami, bez działań afirmatywnych. Russell jest zdania, że w praktyce prawa obywatelskie, które koncentrują się przede wszystkim na postawach i uprzedzeniach, nie poświęcają wystarczającej uwagi barierom, jakie stwarza struktura ekonomiczna i relacje władzy wobec zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami.

Badaczka zwraca uwagę na niedociągnięcia liberalistycznego podejścia do „równych szans” w zakresie zatrudnienia. Kładzie nacisk na ekonomię polityczną niepełnosprawności, na mikro- i makroekonomiczne realia systemowe kapitalizmu, które przyczyniają się do wysokiej stopy bezrobocia osób z niepełnosprawnościami. Według Russell interesy klasowe utrwalają wykluczenie niepełnosprawnych z siły roboczej przez systematyczne praktyki rachunkowości przedsiębiorstw i przymusowe bezrobocie. Uważa, że jeżeli właśnie konceptualizujemy niepełnosprawność jako produkt wyzyskującej struktury ekonomicznej społeczeństwa kapitalistycznego, taki, jaki tworzy tzw. ciało niepełnosprawne, aby pozwolić nielicznej klasie kapitalistycznej na stworzenie warunków ekonomicznych niezbędnych do zgromadzenia ogromnego bogactwa, to staje się jasne, że ustawodawstwo antydyskryminacyjne nieuznające/niedostrzegające sprzeczności promowania równych szans w klasowym (nierównym) społeczeństwie nie wystarcza do rozwiązania problemu bezrobocia tej grupy. Zamiast tego model praw liberalnych ma służyć zapobieganiu krytyce władzy z powodu wykluczenia z zatrudnienia i doświadczanych nierówności przez osoby z niepełnosprawnością (Russell 2017).

Współcześnie decydenci uważają, że obecny system jest w zasadzie sprawiedliwy, a niesprawiedliwość i bezrobocie, niskie płace, nierówności i ubóstwo występujące w tym systemie są jedynie niezamierzonymi konsekwencjami korzystnej dla nich gospodarki. Są reformistami, którzy uważają, że rażące nierówności można zniwelować przez ustawodawstwo i inne środki mające na celu naprawę „niedoskonałości rynku”. Ruchy na rzecz praw osób niepełnosprawnych w podobny sposób w dużej mierze zaakceptowały podstawy ideologii wolnego rynku, określając warunki debaty na temat sprawiedliwości jako prawa osób niepełnosprawnych uprawnionych do równego traktowania na istniejącym rynku pracy (Russell, Malhotra 2002). Russell jest zdania, że problem stanowi sam system ekonomiczny: system zysków nie kreuje trudności jako niefortunnych nieszczęść tego porządku społecznego, lecz raczej ból doświadczany przez ludzi w takim systemie jest bardzo z nim zintegrowany i niezbędny do jego funkcjonowania. Osoby, w tym wiele niepełnosprawnych, są wykluczeni z pracy w takim systemie,

przeto są biedni, a nawet pozbawieni środków do życia, ale nie dlatego, że system się psuje, lecz dlatego, że działa dokładnie tak jak powinien (Russell 2017).

Jak zauważają Young i Quibell (2000), kiedy „osoby noszące prawa” nie mają mocy i zasobów, by właściwie „konkurować”, prawa nie mogą zrobić nic innego, jak tylko wzmocnić status quo, ponieważ ci, którzy są bezsilni, nie mogą nic zrobić poza zgłaszaniem sporadycznie roszczeń (Russell 2017). Kapitalistyczna gospodarka ze swej istoty ogranicza liberalne stosowanie „równych szans” do zatrudnienia wszystkich, ponieważ bezrobocie nie jest aberracją kapitalizmu, ale raczej wbudowanym elementem gospodarki rynkowej, który wymaga, aby wiele osób było bezrobotnych wbrew ich woli. Nie każda osoba zostanie zatrudniona, nie wszystkie materialne potrzeby zostaną zaspokojone przez zatrudnienie. System przypomina raczej gigantyczną piramidę, w której z powodu wielu nadwyżkowych osób na rynku pracy wielu zostanie celowo wykluczonych z gry. Ta rezerwowa armia siły roboczej obejmuje oficjalnie bezrobotnych, którzy mogliby stać się częścią siły roboczej, gdyby wzrosło zapotrzebowanie na ich pracę.

W dalszych analizach Russell (2017) koncentruje się na mikroekonomicznej kwestii dyskryminacji na rynku zatrudnienia oraz propozycjach pracy za mniejsze wynagrodzenie. Nawiązując do Williama Johnsona (1997: 161), twierdzi, że dyskryminacja ekonomiczna występuje wtedy, gdy osobom o tej samej wydajności oferowane są nierówne płace lub nierówne szanse zatrudnienia. Społeczeństwo liberalne promuje równość przez ustanowienie praw społecznych i politycznych, które teoretycznie, ale w rzeczywistości rzadko, są równo rozdzielone i powszechne. Oznacza to, że prawa indywidualne uważa się za przekraczające reguły rynku. Istnieje jednak wzajemna zależność między instytucjami rynkowymi, nierównościami i równością szans. Decydenci polityczni doskonale zdają sobie sprawę, że prawa wpływają na funkcjonowanie gospodarki, a jednocześnie rynek wpływa na funkcjonowanie praw. Na przykład jest bardziej prawdopodobne, że pewne regulacje zostaną podniesione do rangi prawa, jeżeli będą miały stosunkowo niski koszt. Zatem teoretyczne prawo pracownika niepełnosprawnego nie jest prawem, gdyż determinuje je rachunek pracodawcy (Russell 1998: 114). Kapitalizm jest systemem relacji społecznych, w którym maksymalizacja zysków i ciągła potrzeba rewolucjonizowania sił produkcji są podstawowymi i nieuniknionymi warunkami przetrwania. Kapitał jest zainteresowany tylko pracą, która zwiększy bogactwo materialne. Z punktu widzenia indywidualnego kapitalisty praca produkcyjna jest po prostu tą, która generuje zyski.

Ponadto, jak pisze Russell, pracownicy niepełnosprawni napotykać nieodłączną dyskryminację mikroekonomiczną w systemie kapitalistycznym, która wynika z oczekiwań/ wyobrażeń pracodawców związanych z dodatkowymi kosztami produkcji/przystosowania miejsca pracy przy zatrudnianiu lub zatrzymywaniu niestandardowego (niepełnosprawnego) pracownika, w przeciwień-

stwie do standardowego, który nie potrzebuje dostosowania miejsca pracy (Russell 2000: 349). Historycznie menedżerowie i właściciele tolerowali zatrudnienie pracowników „niepełnosprawnych” tylko wtedy, gdy mogli zaoszczędzić na części kosztów produkcji, np. płacąc im niskie wynagrodzenie lub uzyskując ulgi podatkowe i inne dotacje. Pracownik, który jest zbyt kosztowny (tj. znacznie niepełnosprawny), aby zwiększyć zyski netto na obecnym poziomie produkcji, prawdopodobnie nie stanie się pracownikiem. Ponadto pracodawcy i inwestorzy chcą utrzymania status quo systemu pracy, który nie wymaga od nich pokrycia niestandardowych kosztów zatrudnienia pracowników niepełnosprawnych w obecnym trybie produkcji. W związku z tym osoby z niepełnosprawnością, które pobierają świadczenia z tytułu niepełnosprawności, a mogłyby pracować, gdyby do ich niepełnosprawności przystosowano miejsca pracy, nie są brane pod uwagę jako potencjalni pracownicy i tym samym koszty przystosowania miejsca pracy nie są uwzględniane w wydatkach firm (Russell 2001). System zasiłków dla niepełnosprawnych / system rent służy zatem jako społecznie uzasadniony środek, za pomocą którego klasa kapitalistyczna może uniknąć zatrudniania lub zatrzymywania niestandardowych pracowników i może „moralnie” przenieść koszty ich wspierania na programy rządowe oparte na głodowych świadczeniach, a tym samym utrwalić ich ubóstwo.

W percepcji Russell ucisk niepełnosprawności ma mniej wspólnego z negatywnymi postawami niż z obliczeniem przez księgowego obecnego kosztu produkcji, w porównaniu z potencjalnymi korzyściami dla przyszłego wskaźnika zysku. W opinii Russell dyskryminacja ekonomiczna i mechanizmy strukturalne, które pozwalają, a nawet zachęcają do systemowej dyskryminacji pracowników z niepełnosprawnością, nie zostały zakwestionowane. Dyskryminacja osób z niepełnosprawnością (nieproduktywnych ciał) na rynku pracy w systemie kapitalistycznym jest czymś naturalnym, gdyż właściciele i kierownicy przedsiębiorstw dyskryminują tych pracowników, których upośledzenie zwiększa koszty produkcji. Ponadto osoby niepełnosprawne są jeszcze bardziej uciskane w społeczeństwach kapitalistycznych, ponieważ zostały wykluczone z rynku pracy i usytuowane w obszarze pomocy społecznej. Ten zabieg miał na celu wyeliminowanie z głównego nurtu siły roboczej potencjalnych pracowników, których nie można było opłacalnie zatrudnić.

Konkluzja

We współczesnym społeczeństwie ludzką troskę dominuje tyrania rynku. Pytania, które wysuwa na pierwszy plan Marta Russell, brzmią: Jaki jest cel gospodarki: wspieranie zysków rynkowych czy podtrzymywanie więzi społecznych

i zachęcanie ludzi do uczestnictwa i współpracy? Czy zdolność do generowania zysku ma być miarą wartości człowieka (Russell 2019: 21)? Russell twierdzi, że walka o prawa i wyzwolenie niezależnego życia stanowi silny motyw zmian historycznych. Istnieje możliwość rekonfiguracji niepełnosprawności i wyeliminowania ucisku osób z niepełnosprawnościami. Jest zdania, że należy zakwestionować biologiczne uzasadnienie wykluczenia osób niepełnosprawnych z królestwa pracy i zastąpić je materialistycznym uzasadnieniem, wzywającym do radykalnej i słusznej zmiany ekonomii politycznej (2019: 22). Przepisy dotyczące praw obywatelskich nie interweniują na rynku pracy, aby nakazać zatrudnienie, a koszty zatrudnienia osób z niepełnosprawnością są przenoszone na barki klasy robotniczej i klasy średniej – grup społecznych, które płacą większość podatków na ubezpieczenie społeczne, podczas gdy biznes i system gospodarczy są zwolnione z odpowiedzialności za realizację polityki zatrudnienia, polityki równości i praw obywatelskich. Dyskryminacja w zatrudnieniu wiąże się z uzależnieniem od pomocy publicznej, ponieważ osoby doświadczające dyskryminacji na rynku pracy również częściej jej potrzebują (Boushey 2000, za: Russell 2019: 20).

We współczesnym świecie integracja czy polityka integracji, włączania i równości jest procesem, który coraz częściej jest określany jako zależny od uczestnictwa w znormalizowanych działaniach gospodarczych. Russell jest zdania, że dyskryminację można poprawić, ale nie można jej wyeliminować, zmieniając postawy. Jest mało prawdopodobne, aby przy obecnym sposobie produkcji można było wykorzystać dyskryminację ze względu na niepełnosprawność (Russell 2017: 235). Władza leży w produkcji należącej do właścicieli kapitału. Kapitał produkcyjny jest własnością prywatną, a właściciele nie są zmuszeni do udostępniania kapitału dla zatrudnienia pracowników. Odmowa dostępu jest zatem ważnym prawem własności kapitalistów, na który pracownicy nie mają wpływu, ponieważ nie ma prawa do pracy. Russell jest zdania, że niepowodzenia/błędy liberalizmu wymuszają potrzebę nowego dyskursu wyzwolenia i dlatego potrzebujemy radykalnie innego podejścia. Niepełnosprawność, będąca odzwierciedleniem klasy społecznej – w tym przypadku proletariatu wypartych z siły roboczej – stanowi okazję do wymuszenia szerszej dyskusji na temat legalności/zasadności takiej organizacji pracy i gospodarki (2017: 236). Według Russell osoby z niepełnosprawnością zostały społecznie skonceptualizowane przez kapitalizm jako „ciała” dojrzałe do ekonomicznego wyzysku, a pozornie przestarzałe rozwiązania oraz dyskryminacja utrzymuje się mimo retoryki polityki dotyczącej praw i włączenia społecznego. Jeżeli to zrozumiemy, to – jak pisze Russell (2002: 132) – być może walka osób z niepełnosprawnościami o równe miejsce w sferze pracy spotka się ze świadomością klasową niezbędną do zakwestionowania obecnego problemu ich bezrobocia.

Bibliografia

- Abbas J. (2017), *Economy, exploitation and intellectual disability* [w:] R. Malhotra (red.), *Disability Politics in a Global Economy*, Essays in Honour of Marta Russell, Routledge, Oxfordshire.
- Abberley P. (2002), *Work, disability, disabled people and European social theory* [w:] C. Barnes, M. Oliver, L. Barton (red.), *Disability Studies Today*, Polity Press, Cambridge.
- Boushey H. (2000), *The political economy of employment inequality: Job access and pay differentials* [w:] R. Baiman, H. Boushey (red.), *Political Economy and Contemporary Capitalism*, Sharp, New York.
- Giermanowska E. (2016), *Kulturowe uwarunkowania zatrudnienia osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy*, *Niepełnosprawność. Zagadnienia, problemy, rozwiązania*, 4 (21): 81–96.
- Giermanowska E., Raclaw M. (2014), *Pomiędzy polityką życia, emancypacją i jej pozorowaniem. Pytania o nowy model polityki społecznej wobec zatrudnienia osób niepełnosprawnych*, *Studia Socjologiczne*, 2 (213): 107–128.
- Kukla D., Duda W., Czerw-Bajer M. (2011), *Osoby niepełnosprawne w systemie edukacji i poradnictwa zawodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Johnson W. (1997), *The future of disability policy: Benefit payments or civil rights?*, *Annals of the American Academy of Political & Social Science*, 549: 160–184.
- Mladenov T. (2015), *Questioning productivism through the lens of disability: Reflections on state socialist and postsocialist disability policy*, <https://alterconf2015.sciencesconf.org/conference/alterconf2015/pages/Livret.pdf> (dostęp: 22.04.2020).
- Oliver M. (1990), *The Politics of Disablement*, St. Martin's Press, New York.
- Oliver M. (1996), *Understanding Disability: From Theory to Practice*, Macmillan, Basingstoke.
- Russell M. (1998), *Beyond Ramps. Disability at the end of the Social Contract*, Common Courage Press, Monroe.
- Russell M. (2000), *Backlash, the political economy, and structural exclusion*, *Berkeley Journal of Employment and Labor Law*, 1 (219): 335–366.
- Russell M. (2001), *The new reserve army of labor?*, *Review of Radical Political Economics*, 2 (33): 224–234.
- Russell M. (2002), *What disability civil rights cannot do: Employment and political economy*, *Disability and Society*, 2 (17): 117–135.
- Russell M. (2002), *What disability civil rights cannot do: Employment and political economy*, *Disability and Society*, 2 (17): 117–135.
- Russell M. (2017), *What disability civil rights cannot do: Employment and political economy* [w:] R. Malhotra (red.), *Disability Politics in a Global Economy*, Essays in Honour of Marta Russell, Routledge, Oxfordshire.
- Russell M. (2019), *The political economy of disability* [w:] K. Rosenthal (red.), *Capitalism and Disability*, Selected Writings by Marta Russell, Haymarket Books, Chicago.
- Russell M., Malhotra R. (2001), *Capitalism and disability* [w:] L. Panitch, C. Leys (red.), *Socialist Register, A World of Contradictions*. Merlin Press, New York.
- Russell M., Malhotra, R. (2019), *Capitalism and the disability rights movement* [w:] K. Rosenthal (red.), *Capitalism and Disability*, Selected Writings by Marta Russell, Haymarket Books, Chicago.
- Szahaj A. (2014), *Kapitalizm drobnego druku*, IW Prasa i Książka, Warszawa.

Young D.A., Quibell R. (2000), *Why rights are never enough*, *Disability & Society*, 5 (15): 747–764.

Wasilewska N., Nosal P. (2016), *Niepełnosprawny jako pracujący w systemie ekonomii społecznej* [w:] J. Niedbalski, E. Zakrzewska-Manterys (red.), *Samodzielni, zaradni, niezależni. Ludzie niepełnosprawni w systemie polityki, pracy i edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.